भगवन्तरायमखिप्रणीतस्य

राघवाभ्युदयाभिधेयस्य नाटकस्य

सम्पादनं समीक्षणञ्च

डॉ० रामसुमेर यादव

भगवन्तरायमखिप्रणीतस्य

राघवाभ्युदयाभिधेयस्य नाटकस्य

सम्पादनं समीक्षणञ्च

डॉ० रामसुमेर यादव
वरिष्ठ प्रवक्ता संस्कृत विभाग,
राजकीय स्नातकोत्तर महाविद्यालय उत्तरकाशी,
(उत्तराञ्चलम्)-२४९१९३

ममता प्रकाशन
नई दिल्ली

प्रकाशक

ममता प्रकाशन

एफ ३७० नानकपुरा, मोतीबाग II

नई दिल्ली ११००२१

<u>अयं ग्रन्थः भारतसर्वकारस्य राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन प्रदत्तवित्तीयसाहाय्येन प्राकाश्यं नीतः</u>

प्रथमं संस्करणम् २००५ ई०

मूल्य– ८४.००

मुद्रकः

हिमांशु प्रिन्टर्स

यमुना विहार मेन रोड़

दिल्ली ११००९२

इन्दिरा गान्धी
राष्ट्रीय कला केन्द्र
**INDIRA GANDHI
NATIONAL CENTRE FOR THE ARTS**

JANPATH, NEW DELHI - 110001 TELE. : 23382119 FAX : 23388280
website : www.ignca.nic.in E-mail : gctripathi235@yahoo.com

Dr. G. C. Tripathi
Professor & Head,
Kalakosh Division

Foreword

I have a feeling of immense pleasure to recommend the present gem of Sanskrit literature, the *Rāghavabhyudayam* of Bhagavantarāya Makhin, a Sanskrit drama which is being published for the first time in a critically edited form on the basis of three Manuscripts deposited in the libraries of Tanjore and Travancore. The work was composed around 1700 A.D. or a little later under the patronage of Chatrapati Shah Ji, the Maratha ruler of Tanjavur.

Rāghavabhyudayam is a perfect nāṭaka in seven acts which fulfils the conditions of this genre of drama laid down by the ancient dramaturgists. Though a nāṭaka should be *khyātavṛtta* according to its definition and literary conventions, yet minor changes and alterations in the events of main story are not only allowed and admissible, but also testify the innovative skill of the dramatist and go to his credit. In this regard, the reader would find the drama very interesting since all the events of the main story of the Ramāyaṇa taking place after the marriage of Rama like, preparations for his coronation, his departure from Ayodhya upto the killing of Rāvaṇa, take place in this drama even before the marriage of Rāma and Sitā is solemnized. Abduction of Sita takes place when Rāma goes to the court of Janaka to participate in the *Svayamvara* of Sita and the marriage takes place only after the Rākṣasa is killed. Introduction of a new character Śacī, the wife of Indra who vividly narrates to Sītā the events of tough fighting etc. between Rāma and Rāvaṇa also emanates from poet's creative imagination. Equally, - or perhaps not as - novel is the meeting of Rāma and Sītā even before the main function at the court of Janaka and of their falling in love with each other. This episode is nicely described in the Tamil Rāmāyaṇa of Kamban and is also treated very delicately by Tulasidāsa.

The reader will thus find the drama quite interesting not only from the literary point of view but also from the point of view of treating an age-old plot in a beautiful manner with interesting variations.

Dr. Ram Sumer Yadava has been a brilliant student all along his educational career and I have had the privilege of heading the Research Institute as Principal when he was doing his doctorate there at Allahabad. He is presently Senior Lecturer at the Government Postgraduate college at Uttarkashi and is not only a good scholar of Sanskrit literature but also a reputed poet of Sanskrit who has won several prizes in *Samasyāpūrti* competitions etc. and has himself composed a small kāvya named *"Indirāsaurabham"*.

I wish him all the best and am sure that the work shall not only be received well by the scholarly community and but shall also incite further research on this hitherto unknown drama.

(G.C. Tripathi)

आत्म-निवेदनम्

संस्कृतं हि विश्वस्य प्राचीनतमा भाषा। संस्कृतं संस्कृतिश्च गङ्गागाङ्गजलमिव अभिन्नरूपेण प्रतिभासेते। वर्तमाने वैज्ञानिकेऽपि युगेऽस्मिन् संस्कृतस्योपयोगिता नास्ति न्यूना। अपितु सङ्गणकयन्त्रस्य कृते भाषेयं वैज्ञानिकैः भाषाविद्भिश्च सर्वाधिकमुपयुक्तत्त्वेनाङ्गीकृता। नाट्यशास्त्रे नाटकस्योत्पत्तिसन्दर्भे स्पष्टेनोपवर्णितम्— त्रेतायुगे ब्रह्माणं समं देवाः उपगम्य समेषां मानवानां निःश्रेयसे प्रार्थयामासुः। तदा प्रजापतिना चतुरः वेदानाश्रित्य पञ्चमं नाट्यवेदं व्यरचि।

जग्राह पाठ्यमृग्वेदात्, सामभ्यो गीतमेव च।
यजुर्वेदादभिनयान् रसानाथर्वणादपि।। (ना०शा० १)

पञ्चमेऽस्मिन् वेदे चत्वारि अङ्गानि पाठ्यगीताभिनयरसादीनि प्राप्यन्ते। आचार्यैः काव्यं द्विधा विभक्तं दृश्यं श्रव्यञ्च। यानि काव्यानि रङ्गमञ्चे अभिनीयन्ते तानि दृश्यकाव्यानि। दृश्यकाव्यमपि द्विविधं भवति। रूपकमुपरूपकञ्चेति। रूपकं रसाश्रयं भवति। रूपकं दशधैव धनञ्जयेनाङ्गीकृतम्। भासादारभ्य संस्कृतसाहित्ये अद्यावधिपर्यन्तं रामकृष्ण-महाभारत-पुराणकथाश्रितानां नाटकानामेका दीर्घतरा परम्परास्ति। परम्पेरयं रामकथायाः लोकप्रियतां तस्याः व्यापकतां नितरां द्योतयति। रामकथायाः बहूनि नाटकग्रन्थरत्नानि समये समये प्रकाशतां गतानि। परन्त्वद्यावधि वहून्यप्रकाशितानि विद्यन्ते। अस्यामेव शृङ्खलायां देवनागर्यां भगवन्तरायाध्वरिणा विलिखितं राघवाभ्युदयमप्रकाशितं नाटकं सप्ताङ्केषु निबद्धं चकास्ति। नाट्यकारेण परिवर्तनं विधाय भगवतः रामस्य अभ्युदयः प्रदर्शितः। सम्पादनेऽस्मिन् क ग मातृके ओरियण्टल मन्युस्क्रिप्ट्स लाइब्रेरी आफ ट्रावनकोर केरलः समुपलब्धे। ख मातृकायाः प्राप्तिः महाराजासरफोजी सरस्वती महल लाइब्रेरी तञ्जौरतः जाता।

तिसृणां मातृकानां उपलब्ध्यनन्तरं नैपुण्येन कौशलेन च सम्पादनं मया विहितम्। सहैव काव्यशास्त्रीयं समीक्षणञ्च निष्पादितम्। यानि नाट्यतत्त्वानि साहित्यदर्पणे दशरूपके च निरूपितानि तदनुसारेणैव समीक्षणं जातम्। ग्रन्थरत्नस्यास्य प्रकाशनार्थं राष्ट्रियसंस्कृतसंस्थानेन प्रभूतमनुदानं प्रदत्तम्। एतत्कृते कार्तज्ञ्यमर्पयामि।

प्राच्यपाश्चात्यविधानां समीक्षकैः ज्ञानविज्ञानपारावारपारङ्गतैः नवदिल्लीस्थेन्दिरागान्धीकलाकेन्द्रस्य कलाकोशसंविभागस्य निदेशकैः प्रो० गयाचरणत्रिपाठिचरणैः प्राग्वाचिकं प्रदत्तम्। तान् प्रति आभारं प्रकटयन् सन्तोषमनुभूयते मया। भ्रातृवर्याः डॉ० प्रकाशपाण्डेयाः धन्यवादार्हाः, यतोहि काले काले निर्देशं प्रदाय साहाय्यं विहितवन्तः। मम पत्न्याः श्रीमत्याः ममतायाः तथा च कन्याया श्रद्धायाः मूकसहयोगः नितरां प्राप्तः। तन्कृतेऽपि साभारं स्नेहं प्रकटयामि।

विदुषां वशंवदः

डॉ० रामसुमेर यादवः

वरिष्ठव्याख्याता संस्कृतविभागे

राजकीय-स्नातकोत्तरमहाविद्यलये

उत्तरकाशीस्थे (उत्तराञ्चलम्) २४९१९३

विषयानुक्रमणी

ममता प्रकाशन
एफ 370 नानकपुरा, मोतीबाग-II
नई दिल्ली - 110021